

Avar sírok Baktóban

AZ ÁSATÁS ELŐZMÉNYEI, LEFOLYÁSA, HELYE ÉS IDEJE.

A szegedi állami Baross Gábor-gyakorlógimnázium 48-as bizottsága 1947 május havában a következő határozatot hozta: „Nemzetünk 48-as nagy napjainak száz éves évfordulóját méltóan megünnepeelni: az országszerte megalakult 48-as bizottságoknak, így nekünk is főfeladatunk. Ebben a célkitűzésben már eleve benne foglaltatik az a megállapítás, amelyet bizottságunk jelen határozatával hangsúlyozni kíván, hogy minden nemzetnek elsőrangú kötelessége múltját megbecsülni. 1948 szervesen és elválaszthatatlanul illeszkedik az évezredek eseménysorozatába, amely hazánk történelmét teszi. Ennek a történelemnek egy darabját napfényre hozni a föld mélyéből, úgy érezzük, méltó áldozat a 48-as hősök szellemének. — Ezért határozta el a szegedi állami Baross Gábor-gyakorlógimnázium 48-as bizottsága, hogy az iskola ifjúságával vállalja egy szegedkörnyéki régészeti lelőhely feltárását. Minden tanuló egy napszámnyi munkát (vagy, ha erre valamilyen oknál fogva nem képes, ennek megfelelő pénzt) ajánl fel erre a célra“. — A munka szervezését ennek a határozatnak az értelmében a Niklai Ferenc tanárelnök irányításával működő ifjúsági 48-as bizottság végezte. A régészeti szempontból való irányítást én vállaltam. Az ásatásokkal kapcsolatos anyagi költségeket pedig az Alföldi Tudományos Intézet fedezte.

Alkalmas lelőhely után Korek József barátomnál érdeklődtem, aki Móra Ferencnek egy, a szegedi múzeum kartotékjában őrzött ceruzafeljegyzésére hívta fel figyelmemet. A több cédulára írt jegyzet a következő:

„Baktó 1929 XII. 31. — Az ármentesítő társulat jelentette, hogy csatornaásás közben a Baktóban Rosenfeld-tanya körül csontvázakat találtak. Megnéztem a helyet s a csatorna mentén több sír helyét állapítottam meg. Szilveszter napján, itéletidőben tíz sírt bontottunk ki.

1. sír. 140, 170, 60, 130. — Mellén tojás és sok állatcsont. Függő.

2. sír. 180, 200, 70, 160. — Medencében tojás. Csirke- és sok állatcsont. Melléklet gyöngy és függő. Bal könyöknél orsó. Medencében vascsat.

3. sír. 100, 160, 60, 120. — Melléklet nélkül.

4. sír. Feldúlt sír melléklet nélkül.

5. sír. 100, 220, 70, 160. — Jobb medencében sok csirkecsont. Bal kézfőnél vascsat. Lábak közt vaskés. Jobb kézfőnél acél.

6. sír. 150, 210, 70, 162. — Csirke és állatcsont. Vascsat két darab. Bal kézfőnél vaskés.

7. sír. Feldúlt sír. Két függő. Bal kézfő alatt vaskés. Medencében vascsat és orsó.

8—10. sírok. Feldúlt sírok melléklet nélkül.“

Móra jegyzetét Korek József olvasásában adtam; a jegyzetben használt rövidítéseket kiegészítettem (mn. = melléklet nélkül, stb.); a helyesírást modernizáltam (csatt helyett csat-ot írva); a sírleírást bevezető *négy szám* sorban a *sír mélységét, hosszát, szélességét* és végül *csontvázhosszt* jelenti cm-ben kifejezve.

Szeged Baktó nevű határrészében Rózsa (Rosenfeld) Vilmos vejeével együtt tényleg emlékezett még földjének egy pontjára a belvizlevezető csatorna mellett, ahol Móra Ferenc sírokat talált.¹ Itt — búzatarlón — ástunk 1947 augusztus 6—19. között s ezalatt 19 avar sírt tártunk fel. Utóbb, augusztus 25.-én pótlólag felástuk azt a területet, ahol két kutató árkunk olyan távol futott egymástól, hogy közte sír maradhatott ki. Ez alkalommal bontottunk ki újabb két sírt.

A munka a csatornaárok partján folyt. Közvetlen az árok mellett a csatornaásás alkalmával kitermelt föld mintegy 50 cm.-rei emelte a talaj szintjét. Ez az 50 cm.-es szintemelkedés menetelesen csökken: 7—8 méterre a csatornától az eredeti talajszintbe megy át a szántóföld felszíne. A csatorna közelében lévő sírok általunk mért mélysége így viszonylag nagyobb, mint a csatornaparttól távolabb esőké. (Lásd a lelőhely térképét!)

Az avar temető egy része felett az Árpád-korban — valószínűleg agyagkitermelő — gödröt ástak. Ennek mélysége sok helyt alig haladta meg a földmivelés (szántás) által forgatott földréteg vastagságát; így körvonalai az ásás során pontosan nem rajzolódtak ki. Itt-ott mélyebbre nyúlt, amit az I., II., III. jelzésű gödörök mutatnak a lelőhelytérképen. Egyik helyt egy ilyen mélyebbre ásott gödörresznek — az I. gödörnek — a sarkában talajvízig érő kis kerek kút volt. (Vesd össze a következő fejezet végén a szórványleletről szóló beszámolást!)

A kiásott régészeti leleteket a szegedi városi múzeumba vittük, ahol azok 117—207/1947 leltári számok alatt nyertek elhelyezést. A 2., 3. és 5—20. sírokból az egész csontváznak, a 4. sírból a koponyának a maradványait az Alföldi Tudományos Intézetbe szállítottuk be.

A kezdeményezés és szervezés érdeme gimnáziumunk ifjúságáé és 48-as bizottságáé. De hogy munkánk eredményt ért el, ehhez külső támogatás is hozzájárult. Mielőtt tehát a leletanyag ismertetésébe fognék, kötelességem köszönetet mondani támogatóinknak: Szőke Mihály szegedi múzeumigazgató úrnak, aki szakértő altisztet és ásatási felszerelést bocsátott rendelkezésünkre, Bartucz Lajos egyetemi tanár úrnak, az Alföldi Tudományos Intézet igazgatójának, aki intézetének anyagi támogatását biztosította számunkra, Rózsa Vilmos úrnak, aki készséggel segítette munkánkat és a kiásott anyag Sze-

¹ A földtulajdonos szerint egy nyáron dolgozott itt Móra. Erről az ásatásról azonban semmiféle írott feljegyzést nem ismerek. Banner J. (Régészeti kutatások Szegeden. Dolgozatok. 1936. 253) a feljebb idézett szilveszter-napi feljegyzés alapján említi Móra 1929. évi régészeti munkásságánál Baktó lelőhelyet.

gedre szállítását vállalta és Greguss Pál egyetemi tanár úrnak, aki a faszénmaradványok megvizsgálását volt szíves elvégezni. Mindenek előtt azonban Korek József barátomnak, a szegedi múzeum régészeti vezetőjének tartozom hálával, aki végig jelen volt az ásatásnál, nagy gyakorlati szaktudásával mindig mellettem állt s a közlemény megírásánál is támogatott értékes tanácsaival.

A LELETANYAG LEÍRÁSA.

1. *sír.* Mélysége 110 cm. Rosszfenntartású gyermekkoponya, hanyatt (?) fekvő helyzetben elföldelt, szinte felismerhetetlenségig szétmállott csontváz, melléklet nélkül.

2. *sír.* Mélysége 145 cm. Irányítás: DK—ÉNy. — 170 cm hosszú, hanyattfekvő helyzetben elföldelt férficsontváz; karjai nyújtva a test mellett. Koponya közepes-, csontok elég jó fenntartásúak. — *Mellékletek fémből:* Koponya két oldalán egy-egy 2 cm. átmérőjű bronzfülbevalókarika; a baloldalin fekete üveggyöngycsüngő (I 10, 11). — A két combcsont között 14.5 cm. hosszú 2 cm. pengeszéles-ségű vaskés (I 17). — Keresztcsonton ovális alakú (2.5 × 2 cm.) kis vascsat (I 13). — Keresztcsont alatt 3 cm. hosszú, 1 cm. széles övbujtató visszahajlított szélű bronzlemezéből (I 16). — A bal medencelapáton trapézalakú bronzcsatkeret (3, 2.5, 2.5, 2.6 cm-es oldalakkal); ennek kisebbik párhuzamos oldalához hajlított bronzlemez-csukló által téglalapalakú (4.2 × 2 cm.) szíjszorítólemez van erősítve; a lemez sarkain egy-egy szegecs. A csat vaspecékjének a hegye jobb felé nézett (I 15). — Fejtető mögött, attól 20 cm-re bronzból karikás övdísztag (I 2), téglalapalakú övdíszlemez töredékei (V 13) és 1.8 cm. átmérőjű sodrott gyűrű (I 14). — Bal térdrel egyvonalban, attól 16 cm-re bronzból karikás övdísztag (I 1). — Bal könyökön belül bronz szíjbújtató (?) lemezének töredékei (V 15); mellette 7 cm hosszú, 2.6 cm széles, két egyenlőszárúháromszögalakú tagból összetett, rombuszformájú áttörtművű bronzövdísz (I 12, VI 6). — A jobb medencelapát aljában és a bal forgó alatt karikát tartó pántokból és köztük elhelyezett téglalapalakú bronzlemezekből összeállított, 0.6—0.8 cm. átmérőjű gömbsüvegfejú szegecsekkel felerősített övdíszcsoportok töredékeit lehetett eredeti helyzetükben pontosan megfigyelni. A téglalapalakú tagok mérete 3.5 × 2.5 cm., a pántoké 2.5 × 1 cm. A pántok alsó fele visszahajlítva tartja az 1.4 cm. átmérőjű karikákat. A pántok két-két szegeccsel vannak a téglalaplemezek széleihez erősítve (I 4—9). Az egyik téglalapalakú tag közepe, úgy látszik, ki volt metszve (I 3). — *Melléklet agyagból:* A keresztcsont felett gyöngyszemalakú vörös földfesték rög (129 lel-tári szám). — *Egyéb mellékletek:* Fekete üveggyöngy a bal függőn. — Bal térdcsonttól 20 cm-re, a csontváz szintje felett 30 cm-rel kutya (?) feje. — A csontváz feje mögött disznó (?) állkapocsmaradványa. — Lábnál és fejnél szárnyas (?) csontjai. — Lábnál faszén.

3. *sír.* Mélység 160 cm. Irányítás ÉNy—DK. Elég jó fenntartású férficsontváz. Hossza 167 cm. Jobb kezén nyugodott a kissé jobbra billent fej. A törzs, főleg pedig a lábak a fejfelé ellentétben kissé balra dőltek úgy, hogy a jobb lábszárcsontok 3 cm-rel magasabban

feküdtek a bal lábszárnál. — *Mellékletek fémből*: A bal felsőcomb mellett két darabba tört 21 cm. hosszú, 2 cm. pengeszélességű vaskés (IV 1). — A két combcsont között, közvetlenül a medence alatt 4 cm átmérőjű vaskarika (készségkarika; IV 3). — Téglalapalakú vascsatkeret töredéke (3×2.5 cm.; V 7). — Hiányos vascsat trapézalakú kerettel (oldalai 3, 3, 3, 2.5 cm.; IV 4). — Jobb kéznél 1.8 cm. átmérőjű nyitott bronzgyűrű kerek metszetű huzalból (talán fülbevaló; IV 2). — *Melléklet agyagból*: A bal talp alatt durva anyagú, vöröses, szűknyakú korsó; magassága 29, fenékátmérője 14, nyakátmérője 5 cm (VI 1); a szájerem hiányzik.

4. sír. Mélysége 120 cm. Irányítása: ÉNy—DK. — 160 cm hosszú, nyújtottan, hanyattfekvő helyzetben elföldelt, igen rosszfenntartású női csontváz. Feje a jobb kézen nyugodott. — *Mellékletek agyagból*: Középtűt a medencén 2.5 cm. magas kettőscsontakúpalakú vöses orsógomb, oldallapjain három párhuzamos bemélyített zeg-zugvonaldisz (IV 5). — Lábfej alatt durva anyagú, szürkés, 9 cm magasságú, 5.5 cm. fenékátmérőjű, 4.5 cm. szájátmérőjű csupor (VI 3).

5. sír. Mélység 160 cm. Irányítás ÉNy—DK. — 160 cm. hosszú, elég jó fenntartású férficsontváz. Hanyattfekve, nyújtott végtagokkal földelték el. — *Mellékletek fémből*: Baloldalt a medence és combcsont mellett 13.5 cm. hosszúságú, 1.4 cm. pengeszélességű egyélű vaskés (II 17). — Jobb medencében 2.8 cm oldalú négyzetes keretű vascsat; a pecek hegye jobbfelé nézett (II 16) — Ezzel a vascsattal egyvonalban, attól hét cm-re, a jobb medencelapát felett ovális keretű (3×2 cm.) bronzcsat bronztüskével; a tüske tövéénél vasrozsdá nyoma (II 14). — Kivülről a jobb csukló mellett 4.2×2 cm méretű tokos bronzsijvég maradványai (II 13). Mellette 2 cm átmérőjű kerek trébelt bronzlemez töredékei; a lemez közepén szegcs maradványa (II 11, V 9, VI 5). — A bal medencelapát felső szélénél két, színével lefelé s két, színével felfelé fordult 1.8 cm oldalú négyzetes övdiszító bronzlemez; két ugyanilyen színével felfelé fordult övdisztag volt a jobb medencelapát felső szélénél; végül jobb oldalt a bordák kiemelése után alattuk újabb két ilyen övdisztag bronzrozsdamaradványait figyelhettük meg (II 10). — A fej felett jobbra 10 cm-nyire vaskoporsókapocs 4×1.8 cm méretű szegletes féltöredéke (V 4). — Bal fülnél 2 cm. átmérőjű bronzfüggőkarika sötét üveggyönggyel (II 12), jobb fülnél bronzfüggőkarika rozsdanyomai. — Jobb csukló és medence közt erősen oxidált vasdarab, talán nyílhegy (V 11). — *Melléklet agyagból*: A bal lábfej mellett 28 cm magas, 12 cm fenékátmérőjű, 5 cm nyakátmérőjű durva vöröses szürke anyagú korsó; a szájerem rekonstruált (VI 2). *Melléklet egyéb anyagból*: Üveggyöngy a bronzfüggőn. — Lábnál állati fog és csontmaradványok. — Faszén.

6. sír. Mélység 170 cm. Irányítás ÉNy—DK. 152 cm. hosszú, elég jó fenntartású női csontváz; nyújtott végtagokkal, enyhén baloldalra fordult helyzetben földelték el. — *Mellékletek fémből*: Mindkét fülnél 2.7 cm. átmérőjű, szegletes metszetű huzalból készült, nyitott bronzkarika; rajta bronzfoglatban a karikán kívül és belül

egymás mellett egy-egy sötét üveggyöngycsüngő (III 4, 5). — Bal felsőkarnál bronzkarperec egyik töredéke, másik töredéke a bal csuklónál. A jobb alsókaron az előbbi törött karperec épen maradt párja: szögletes átmetszetű huzalból készült, átmérője 6—7 cm., nyitott karika, végein pontozásos díszítés (III 1, 2, VI 9). — Bal medencelapátban szögletes vascsat erősen oxidált maradványai (III 3). — A csat mellé ért le a valószínűleg öv alá tűzött, 14 cm. hosszú, 1.5 cm. pengeszélességű, igen rongált töredékekben előkerült vaskés hegye (III 8). — *Melléklet agyagból*: Nyaknál szürke orsógombtöredék (III 6). — *Melléklet egyéb anyagból*: Üvegcsüngők a fülbevalóban. — A nyakon és a bordák között le egészen a medencéig (bizonyára kétszeresen futó) gyöngysor maradványai, szürkés fehér-, kénsárga-, vörös-, barna- és kék pasztából készült egészen apró hordóalakú egyes és ikergyöngyök, meg átlátszó zöldes üvegből készült valamivel nagyobb hordóalakú gyöngyszemek; ezenkívül egy nagyobb, hengeralakú tejfehér pasztagyöngy (III 7, VI 7). — Bal combnál és a két comb között állatcsontok és faszén-maradványok.

7. sír. Mélysége 190 cm. Irányítás ÉNy—DK. — 170 cm hosszú, nyújtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt, közepes fenntartású férficsontváz; feje a bal arcon pihent. — *Mellékletek fémből*: A bal medencelapátban téglalapalakú (3.5 × 3 cm) bronzkeretből, vastüskéből és kettős vaslemeznyujtvány maradványából álló csat volt: a tüske hegye bal felé nézett (IV 6). — Jobb medencelapátban ovális keretű (4 × 3 cm) vascsat; a pecék hegye a lábfej irányába mutatott (IV 7). — A jobb alsókar és a medence közt vaskés töredékei; a kés hegye felfelé mutatott, nyilván sírbátételkor csapódott fel (V 10). — A jobb kézfej és a medence között igen rosszfenntartású bronzsíjvégdarabok; csak a szélkeret egy része van meg kissé épebb állapotban vasrozsa nyomokkal (V 5). Mellette 2.5 cm átmérőjű, közepén lyukas korongalakú bronzlemez (IV 8).

8. sír. Mélysége 75 cm. Irányítás ÉNy—DK. 128 cm hosszú gyermekcsontváz; koponya és csontok igen rosszfenntartásúak, szétmállottak. Melléklet nem volt.

9. sír. Mélysége 120 cm. Irányítás: ÉNy—DK. 167 cm hosszú, nyújtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt, rosszfenntartású női csontváz; feje a bal arcon pihent. — *Mellékletek fémből*: Koponyától jobbra 5 cm-re 2.5 cm átmérőjű, kerek metszetű bronzhuzalkarika darabja fekete üvegcsüngővel. Bal fülnél a bronzkarika párjának töredékei üvegcsüngő nélkül (III 9). — *Mellékletek egyéb anyagból*: Jobb felsőkar alatt fehér mészkőből készült, 2 cm magas kettős csonkakúpalakú orsógomb fele (III 11). — Nyakon zöld és kék dinnyemagszerű üveg, ill. pasztagyöngyök (III 10). — A bronzfülbevalóban fekete üveggyöngy.

10. sír. Mélysége 80 cm. Irányítás: É—D. 135 cm hosszú rosszfenntartású gyermekcsontváz (13—14 évesé) melléklet nélkül.

11. sír. Mélység 128 cm. Irányítás: É—D. 158 cm hosszú, nyújtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt, elég jófenntartású férficsontváz. — *Mellékletek fémből*: Jobb kézfejnél hegyével

a lábfej felé néző 13.5 cm hosszú, 1.5 cm pengeszélességű, egyélű vaskés (IV 11). — A jobb medencelapátban 2.5×3 cm méretű téglalapalakú vascsat; a pecek hegye a test középvonala felé nézett (IV 10). — A bal vállperectől 10 cm-re balra, 6 cm-rel a csontváz szintje felett rozsdás vastöredékek, amelyek valószínűleg a sirhoz tartoznak és talán (?) egy kengyel talpdarabjából valók (V 16). — *Melléklet egyéb anyagból:* Két lábszár felett szárnyas csontjai.

12. *sír.* Mélysége 135 cm. Irányítás: ÉNy—DK. 132 cm hosszú, nyújtott végtagokkal hanyattfekvő helyzetben elföldelt gyermek-csontváz (leány). — *Melléklet fémből:* Bal medencelapátban trapézalakú kerettel (oldalai: 2.5, 2.5, 2.5, 2 cm) vascsat (IV 9); a csatpecek hegye a test középvonala felé nézett. — *Melléklet egyéb anyagból:* Nyakon kénsárgaszínű, igen apró pasztagyöngyök (176. leltári szám).

13. *sír.* Mélység 95 cm. Irányítás: É—D. 154 cm hosszú, nyújtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt igen rossz fenntartású férficsontváz; feje a jobb arcon nyugodott. A bal felsőkar hiányzott és a sirnak ezen a részen bolygatás, dúlás nyomai voltak észlelhetők. *Mellékletek fémből:* A jobb medencében a forgó felett szögletes (3×2.8 cm) vascsat került elő; a pecek hegye a csontváz középvonala felé nézett (IV 13). — Bal medencelapát felett 1.5 cm pengeszélességű vaskés töredéke feküdt, hegyével a lábfej felé fordulva (V 2). — A jobb combcsont kiemelésekor a szeméremcsont alól négyzetes keretű vascsat került elő (3×3 cm; IV 12). — *Melléklet egyéb anyagból:* Jobb hónalj táján sárga okker nyomai. — A sír bolygatott részén és a medence baloldalán állati maradványokat találtunk.

14. *sír.* Mélysége 105 cm. Irányítás: ÉNy—DK. — 171 cm hosszú nyújtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt férfi-csontváz elég jó állapotban. — *Mellékletek fémből:* A jobb felső comb mellett hegyével a lábfej felé néző 1.8 cm pengeszélességű egyélű vaskés; nyélnyújtványa hiányzik; a meglévő rész hossza 15.5 cm (II 2). — A szeméremcsotnál nagy vashevedercsat erősen oxidált töredékei; alakja szögletes lehetett, de pontos méreteit a töredékekből nem lehet megállapítani (V 3). *Melléklet egyéb anyagból:* A vaskés nyele és a hevedercsat között, egyik végével a jobb combon, két szélén átfúrt, fogkefenyélalakú csiszolt csontlap; hossza 10, szélessége 1.1, vastagsága 0.3 cm; széle legömbölyített (II 15).

15. *sír.* Mélysége 100 cm. Irányítása: É—D. — 145 cm hosszú, hanyattfekvő helyzetben, nyújtott végtaggal elföldelt rosszfenntartású női csontváz; feje a bal arcon nyugodott. — *Mellékletek fémből:* A koponyát megtöltő föld kiszedésekor került elő egy ép, 2.5 cm átmérőjű, kerek metszetű bronzhuzalból készült nyitott fülbevalókarika s ennek törött párja (III 12, 13). — A homlok táján találtunk két apró kerek bronzszemcsét, amely vagy a fülbevaló tartozéka vagy valami fejkötő díszje lehetett. (Az utóbbi esetben felerősítésének módja problémátikus!) — *Melléklet agyagból:* Vöröses szürke, kettőscsonkakúpalakú 2.4 cm magas sérült orsógomb; oldallapjait két-két bemélyített koncentrikus körben futó barázda díszíti (III 14).

16. *sír.* Mélysége 145 cm. Irányítása: ÉNy—DK. — 167 cm hosz-

szú, hanyattfekvő helyzetben nyújtott végtagokkal elföldelt, elég jó fenntartású férficsontváz; fej a jobb arcon nyugodott. — *Mellékletek*: féméből: 17 cm hosszú, 2 cm pengeszélességű, egyélű (?) vaskés, amelynek nyele a jobb kézfejen feküdt, hegye pedig a lábfej felé nézett (II 1). — A jobb fülnél 2.1 cm átmérőjű, kerekmetsetű bronz-huzalból készült nyitott fülbevaló karika (II 9). — Baloldalt a nyaknál bronzkarika nyomai (bizonyosan a bal fülbevaló maradványai). — A jobb medencelapát közepe felett 3.2 cm hosszú csatpeccekre emlékeztető rozsdás vaspálcika (V 17). A jobb medencében vaskarika rozsdanyomai látszottak. Ehhez a vaskarikához a jobb kar felé eső oldalon rézsut felfele 2.5 cm széles, teljesen szétrozsdásodott állapotban lévő apró darabokra töredezett nagyszíjvég (V 18) csatlakozott, rézsut lefelé pedig 2.5×2.5 cm méretű négyzetalakú bronzlemez 0.2 cm-es szélkerettel körülfoglalva, négy sarkán egy-egy lyuk s bennük aklaszeg; ennek az övdísztagnak a visszáján az egykori bőrszija maradványainak a nyomait lehetett megfigyelni (II 5). Teljesen azonos kivitelű övdísztag került elő a gerinc alól a közepső bordák táján színével lefelé fordulva (II 7), a jobb felsőcomb belső oldalán (II 3) és a bal forgó belső oldalán rézsutos helyzetben (II 4). — Az utóbbi övdísztag oldalához rézsut lefelé és a test középvonala felé 1.5 cm széles kisszíjvég csatlakozott: bronzból készült szélkerettel ellátva, alakja a rosszfenntartású töredékekből megállapíthatóan hosszúra nyúlt címerpaizsra emlékeztet (V 19). Ugyanígyen tokos kisszíjvég 2.6 cm hosszú darabja került elő ép állapotban a jobboldali bordák kiemelésekor azok alól (II 8). Az alsócombok közt, a bal combhoz valamivel közelebb rézsutos helyzetben 8-as alakú bronzövdísz (esetleg két egymást érintő karika?) rozsdalenyomata és apró töredékei kerültek elő; a nyolcas karikának átmérője 1.4 cm (V 14); mellette a korhadt bőr nyomai kivehetők voltak. — A bal könyök belső oldalán a feljebb említett négyzetes bronzövdísztagok egy épen megmaradt példánya került elő (2.5×2.5 cm; szélkerettel; négy sarkában aklaszegek; visszáján bőrmaradvány), ennek a darabnak a közepén azonban 0.5×0.5 cm méretű sötétkék üveggerakás is van (II 6, VI 4a); a keretbe foglalt üveget az övdíszben lévő kivágásba illesztve, az övdísz hátlapijához forrasztott lemezzel erősítették oda (VI 4 b, c). *Melléklet egyéb anyagból*: Az alsó állkapocsnál és a baloldali bordák közt faszén maradványok.

17. *sír*. Mélysége 132 cm. Irányítása: É—D. — 112 cm hosszú, nyújtott végtagokkal hanyattfekvő helyzetben elföldelt rosszfenntartású gyermekcsontváz. *Melléklet* nem volt.

18. *sír*. Mélysége 115 cm. Irányítása: ÉNy—DK. — 110 cm hosszú nyújtott végtagokkal hanyattfekvő helyzetben elföldelt rosszfenntartású gyermekcsontváz (leány?). — *Melléklet*: A nyaknál apró teljesen elmállott kénvárga pasztagyöngyszemek maradványai.

19. *sír*. Mélysége 140 cm. Irányítása: É—D. — 162 cm hosszú, nyújtott végtagokkal hanyattfekvő helyzetben elföldelt elég jó fenntartású férficsontváz; fej a jobb arcon pihent. *Mellékletek féméből*: Címerpaizsalakú tagolt bronzcsatkeret (3.5×3 cm) vaspeccekkal (IV 14); a csat a gerincoszlop aljának jobb oldalán feküdt, a peccek hegye a test baloldala felé nézett. — A jobb felsőcomb 18.7 cm

hosszú, 2 cm pengeszélességű egyélű vaskés volt, hegyével a lábfeje felé fordulva (V 6). — A fejtető mögött vasból koporsókapocs erősen oxidált darabjai; alakja, mint a mai ácskapcsoké; hátának hossza kb. 9 cm, hegyei 5 cm hosszúak, anyagának szélessége 1.4 cm, vastagsága 0.7 cm (V 1).

20. sír. Mélysége 115 cm. Irányítása: É—D. — 150 cm hosszú, jobb oldalán pihenő helyzetben, nyújtott végtagokkal elföldelt igen rosszfenntartású női csontváz. A csontváz jobb oldala felett (agyagkitermelő?) gödör volt; ennek ásásakor a jobb kart megcsonkították s a sírt *megbolygatták*. — *Mellékletek fémből*: A jobb felsőcomb vaskés összenemállítható töredékei (V 12; az ábrán lévő egybeillesztés teljesen hipotetikus). — A térdek felett 2.8×2.5 cm méretű szegletes vascsat (V 8); a pecek hegye a test baloldala felé nézett. — *Mellékletek egyéb anyagból*: Lábfejnél pár szem apró gömbölyű téglaszínű és kénsárga pasztagyöngy (203. leltári szám). — A térden és a láb körül szárnyas (?) csontjai. — A sírt *megbolygató* gödörások maradványai valószínűleg a következők: Félig égett színes agyagcsomók, elszórva a csontváz feletti földben. — A lábfejtől félméterre, 15 cm-rel a csontváz szintje felett ló vagy szarvasmarha (?) fejének maradványai. — A gödörben szétszórtan talált állatcsontok és késői cserépdarabok. — Persze az állatcsontok származhatnak a sír eredeti megásóitól is, csak éppen a bolygatás alkalmával részben elmozdultak eredeti helyükről.

21. sír. Mélysége 80 cm. Irányítása: ÉNy—DK. Teljesen szétmállott gyermekcsontváz melléklet nélkül.

Szórványleletek. A 4. sír csontváza felett, a második ásonyom alján 2×3 cm méretű, bepréselt párhuzamos rovátkákkal díszített ezüstlemez töredéke került elő. Ez bizonyosan az *avar* sírok egyikéből való, amelyeket a belvízlevezető csatorna ásásakor a munkások megbolygattak. A 4. sír t. i. közvetlen a csatorna partján volt, ahol 40—50 cm vastagságban a csatornából kitermelt föld fekszik s ebben a rétegben találtuk az ezüstlemezt (VI 8).

A 13. és 14. sír közötti kutató árokból szürke *jazig* (?) agyagedény-töredékek (egészen jelentéktelen apró darabok) kerültek napfényre

A 7. sír csontvázának feje felett egy méterrel középkori agyagedény szájrperemtöredékét találtuk. Ez a darab valószínűleg egyivású azokkal az *árpádkori* (XII—XIII. századi) agyagüstökkel, amelyeknek töredékei a 16. és 17. sír közötti kutatóárok ásásakor a harmadik ásonyom alján kerültek elő: ez utóbbi töredékek közül két darab felfüggesztő lyukkal átfúrt, kiszélesedő peremrészletből való (206—207/1947. leltári szám). Ilyen üstöt közöl Szabó Kálmán, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei (Bibliotheca Humanitatis Hungarica III) 15. lap 2. ábrán (v. ö. ugyanott 19. lap 34. ábrát és 22. lap 37. ábrát). A szegedi múzeum is őriz ilyen üstöt, amelyet Höllrigl József publikált (Arch. Ért. 1932—1933. 91.). — Az árpádkori agyagkitermelők maradványa lehetett az a négyzetalapú csongagúla-formájú, félig égetett vörös agyagból készült tűzi kutya is, amelynek két darabját az I. gödör sarkában lévő két méter mély (talajvízizig ásott) kútból emeltük ki. (Lásd a lelőhelytérképet!)

Meg kell említenem *befejezésül*, hogy a fémeleltárgyakat a vég-

leges múzeumi preparálás előtt mértem le. Rozsdától való teljes megtisztítás után itt-ott pár mm. eltérés mutatkozhat az általam adott méretektől.

A LELETANYAG ÉRTEKELESE.

Ha az egész temetőt feltárja valaki, akkor lehet majd 21 sírunk anyagának a helyét végérvényesen kijelölni az avar hagyatékban. Sőt volna ennek egy másik elengedhetetlen előfeltétele is: az, hogy a Szeged környékén kiásott nagy avar sírmezőket (Fehértó A és B, Kundomb, Makkoserdő) végre teljesen publikálják. Mert a mi lelőhelyünk anyaga a dolog természeténél fogva ezekkel a közvetlen szomszédos temetőkkel mutat legszorosabb kapcsolatot. Addig is azonban, míg a szegedvidéki avarság emlékeinek teljes feldolgozása megtörténik, szeretnék rámutatni a legfontosabb kapcsolatokra, amelyek a mi anyagunk s más publikált leletek közt találhatók, meg-megjegyezvén, hogy teljességre törekedni nem áll módomban.

Legkedvezőbb helyzetben a kerámiával kapcsolatban vagyunk. Csallány Dezső t. i. „Kora avarkori edények Magyarországon“ című tanulmányában (Dolgozatok 1940. 118. kk.) a Tisza-Maros-vidék 700 előttrre tehető agyagedényeit javarészt feldolgozta. Összeállításában a Deszk M. 4. sírból előkerült és i. h. XIII. táblán 6. számmal közölt edény a mi 5. sírunk korszójával (VI 2) azonos formájú. A formán kívül a technikai kivitel is teljesen egyezik a mi darabunknál s az említett deszki példánynál: kézzel formált durva anyagú, aszimmetrikus, rosszul égetett edények ezek. Csallány a leletkörülmények gondos mérlegelése alapján az ilyen tölcséres nyakú korszókat a VII. századra teszi s megállapítja azt is, hogy a század vége felé az edénytípus nyaka szűkebb lesz, míg maga az edényttest gömbölyű hasas alakot ölt. Mivel a mi 3. sírunk hasonlóan durva kivitelű korszójánál (VI 1) ennek a folyamatnak első nyomai látszanak, a hat-százaz évek második fele jöhet számba avarjaink elföldelésének időpontjaként. A tölcséres nyakú korszók típusa bizonyosan az avarok Ázsiából hozott öröksége; kínai analógiákon kívül (Csallány i. h. 125. kk.) emellett szól a durva kidolgozás is, amelyet a vándorló életmód magyaráz: hosszabb használatra való gondosan készített edényt törékeny anyagból nem volt érdemes előállítani a nomádnak, ilyen csak az immár települt élethez szokott későbbi avarság emlékei közt jelenik meg. Területi elterjedése ennek a korszótípusnak a Tisza-Maros vidéke (v. ö. Dolg. 1943. XLIII. 12. Szentcs-Kajánról). Temetőnkben csak két férfisírban fordult elő ilyen korszó mellékletképen.

4. női sírunk bögréje (VI 3) a szentes-kajáni 37. és 379. sírokból származó edények (Korek, Dolg. 1943. XLIII. 1, 11) formái közötti átmenetet jelent: áll rá Koreknak (i. h. 78. k.) az a megállapítása, hogy az ilyenszerű durvaanyagú bögrétípus a római császárkortól az avarkorig megszakítás nélkül itt él a Kárpátmedencében (v. ö. Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon I. kötet VIII. 5, 17, XXX. 11; II. kötet XVII. 12, 17, XXXIII 7, XXXIV 2, XXXV. 6, XXV. 1, XXVIII. 9) s így az avar uralom alá került bennszülött lakosság hagyatékának tekinthető. Hasonló példányok hosszú sorát ismerjük avar lelőhelyekről (Üllőről, Kiskőrősről, stb.).

Az agyagedényeken kívül a 14. baktói sír férficsontvázának jobb combja felett talált csontlap (II 15) esetében tudunk távolabbi analógiák mellett a szeged-környéki sírok hasonló darabjaira is utalni. Korek József t. i. (Dolg. 1942. 156. kk.) a szarazér-dülői lovassír ilyen mellékletének megbeszélése során a kiskőrösi (Arch. Hung. XIX. kötet XXV. 33.) és regölyi (Hampel: Alterthümer. II. 256. és III. CC. tábla 33.) példányokon kívül Szeged-Fehértó A és B jelzésű publikálatlan avar temetőiből is leközölt néhány ilyen-szerű csontlapot. A mi esetünk megerősíti azt a korábbi megfigyelést, hogy ez a tárgy mindig a jobb medence-lapát környékén kerül elő, az öv vanala alatt. Rendeltetésére vonatkozóan Koreknek azt a feltevését látom valószínűbbnek, hogy pásztorkészség szíjazatának elosztójául szolgálhatott; fedőlemezként való használathoz túl keskenynek találom az előkerült példányokat. — Kormeghatározó értéke ennek a darabnak nincs: az avar kor elejétől végéig használatos volt a publikált példányok kísérő mellékleteinek a tanúsága szerint. (Dolg. 1942. 157. k.)

*

A következő lelettárgyaknál, amennyiben azoknak a szentes-kajáni temető anyagában analógiájuk van, elsősorban ennek a 459 síros lelőhelynek Korek József által összeállított publikációjára (Dolg. 1943. 1. kk.) hivatkozom, ahol bő irodalom található a kérdéses darabok egyéb előfordulására és kapcsolataira. Eljárásomat azzal indokolhatom, hogy földrajzilag sem esik távol a temető a mienktől, a benne feltárt régebbi sírok, mint látni fogjuk, közel egyidősek a mieinkkel s emellett az 1943-ban alapos utánjárással összeállított tanulmány az e körbe tartozó régészeti kutatások eredményét minden irányban felhasználja.

Díszített fegyveröv maradványai négy sírunkban kerültek elő. Az övgarnitúra részei általában bronzból való díszítetlen darabok s a csatoktól eltekintve rendszeren lemezből készültek. (Ahol ettől az általános jellemzéstől eltérés mutatkozik ezt külön felemlítem) A lemezek kidolgozása gyakran préseléssel történt.

A 7. sírban téglalap alakú keretből, vastüskéből és kettős vaslemezníjtványból álló csat (IV 6), teljesen széttöredezett állapotban előkerült, vasrozsdanyomokat mutató, szélkerettel ellátott tokos szíjvég (V 5) és köralakú, közepén lyukas bronzlemez (IV 8) adta az övdíszkészletet. A kerek bronzlemez közvetlen a szíjvég mellett volt az övre erősítve.

Az 5. sír fegyverövének ugyanígy szorosan egymás mellett került elő a tokos szíjvég (II 13) és egy közepén félgömbfejű szegeccsel felerősített kerek trébelt lemez töredékei (VI 5, II 11, V 9), amelynek szélén bemélyített köröcskék sora vehető észre. Ovális keretű csat (II 14) és nyolc teljesen elmállott állapotban kiásott négyzet alakú, keretszerűen visszahajlított szélű lemez (II 10) tartozott még a garnitúrához; ezeken a lemez szélével párhuzamosan bepréselt barázda van.

A 16. sír övkészletének a darabjai a következők: öt négyzet alakú lemez szélkerettel, négy sarkán egy-egy akasztóval a szíjra erősítve (II 3—7, VI 4 a-c), egyiknek a közepén szegletes keretbe

foglalt sötétké üvegberakás volt s poncolt pontsorok rozsdától alig kivehető nyomai látszottak rajta; — rozsdanyomaiban felismert 8-as alakú díszítőtag (V 14); — két darab hosszúra nyúlt címerpaizs alakú, szélkerettel ellátott, tokos kisszíjvég (II 8, V 19); — apró darabokra töredeztve előkerült kerek végződésű nagyszíjvég (V 18). A garnitúrából a csat hiányzik s a többi darab is olyan rendszertelenül feküdt a sírban, hogy az övön való elhelyezkedésüket rekonstruálni nem lehet.

A 2. sírban talált övdíszkészlet darabjai a következők: trapéz-alakú keretből, ennek kisebbik párhuzamos oldalához hajlított lemezcsuklóval odaerősített téglalapalakú lemeznyútványból és vaspeccekből álló csat, a lemeznyútvány sarkain szegecsekkel (I 15); — apró töredékekben előkerült szíjbújtató (V 15); — mellette bronzból való (két háromszögből összetevődő) áttörtművű díszítőtag (I 12, VI 6); — téglalapalakú lemezek, amelyeknek mindkét szélére két-két gömbsüvegfejú szegeccsel bronzlapocská volt erősítve s e lapocskák visszahajlított alsó részén karikák csüngtek le (I 1, 2, 5—8, 4, 14, V 13); a téglalaplemezek egyikének belseje ki volt metszve s ennek közepén egyetlen karika csüngött (I 3); — szíjbújtató visszahajlított szélű lemezből (I 16). — Mivel a karikás övdíszcsoportoknak egy része teljesen elporladt, az övdísztagok eredeti számát nem lehetett pontosan megállapítani.

Korek idézett munkájában övdíszanyagunkhoz a szentes-kajáni temetőből a következő analógiák kínálkoznak: Szíjbújtató XXX. 31. Két síma lemezből készült, többnyire szélkerettel ellátott tokos szíjvégek, amelyeknek belsejét néha falemezzel töltötték ki (egyik-másik anyaga ezüst) XXX. 2, 3, 11—14, XL. 40, XIX. 17, 20—24, XX. 1, 2, XXII. 1—3, XXVI. 13—15, XXVII. 1—5, XXXIV 81, XXXVII. 1. — 2. és 7. sírunk szíjszorítólemezes csatjának analógiája, annyi eltéréssel, hogy minden része bronzból van VII. 13. — 5. és 7. sírunk kerek övlemezére emlékeztető darabok XXXIII 1—3; az 5. sír lemezének közepén a szegecs félgömbfeje gyöngyös berakás utánzata, mint a szenteskajáni darabok hasonló kiképzése, a lemezhez tartozó fülecskére nézve pedig a szentes-kajáni melldíszítő lemezt XXIII. 25. ábrán idézhetem (v. ö. Arch. Ért. 1906. 210. lap c. 12, 16, 17). — 16. sírunk négyzetalakú, szélkeretes lemezeinek analógiái (csak két és nem négy szegeccsel) XXX. 17—22. — A közepén üvegberakással díszített 16. sírunkból származó övdíszhöz hasonló darabok annyi különbséggel, hogy anyaguk vas ill. ezüst, a berakott üveg pedig kerek, VII. 9—12, XXVII. 11—13, 15. — 5. sírunk négyzetes övlemezeinek analógiája XXX. 7—10, annyi különbséggel, hogy a mi darabjainkról a griffábrázolás hiányzik. — 2. sírunk nagy gömbsüvegfejú szegecseinek analógiái IX. 1—10.

16. sírunk 8-as alakú darabja valószínűleg akasztóveret volt (v. ö. Kalmár János: Népvándorlaskori akasztóhorgok és veretek. = Arch. Ért. 1943. 149. kk.). *Analógiája Szentes-Kajánon nem található.* Teljesen azonos formájú ezüsből készült példányt közöl Börzsönyi Arnold a győri temetőből (Arch. Ért. 1906. 309.) és csontból valót Kalmár János (i. h. XXVI. 3.) Alattyán-Tulátról, hasonló

bronzsodronyból lévő példányt Kovács István Mezőbándról (Dolg. 1913. 352. lap 73, 1.).

Karikás övdísz a szentes-kajáni temetőben csak öntött kivitelben (i. h. IX. 1—7, 9, 10.) fordul elő. Tökéletes analógiáját kapjuk azonban a mi 2. sírunk lemezből való példányainak az óföldréai avar leletben (Arch. Ért. 1903. 435. lap után közli Fettich Nándor: Az avar kori műipar Magyarországon I. = Arch. Hung. I. 20. ábra 7, 8.). — 2. sírunk belül kimetszett téglalaplemezőnek analógiái Korek i. h. XXII 4—7, Marosi A.—Fettich N.: Dunapentelei sírleletek. = Arch. Hung. XVIII. kötet 30. kép 14—22.

Övdíszaink kronológiai és etnikai beosztásához Csallány Dezsőnek az az áttekintése ad elsősorban támaszpontot, amelyben (Folia Arch. I—II. 150. kk.) a magyarországi avar leletanyag népi ill. kultúrális komponenseit igyekszik tisztázni s főleg a bizánci műipar hatását kíséri nyomon. Szerinte „a 670—700-as évek körül... a bizánci befolyás csökken... mértani ábrázolások jutnak előtérbe... a bizánci hatás csökkenésével nagyobb számmal jelennek meg újra a helyi műhelyek síma lemezes övgarnitúrái...“ Ez a jellemző jól illik sírjaink övdíszre, amelyek a legkisebb nyomát sem mutatják bizánci hatásnak. Magukat a „síma... lemezekből kinyírt övdíszgarnitúrákat“, „az avarok eredeti keleti hagyatékának“ lehet tekinteni; persze a lemezek anyaga rendesen ezüst volt, de már korán fellép a bronzlemez alkalmazása is (v. ö. Deszk G temető 8. fülkesírhelyén talált nagyszíjvéget, melynek egyik lemeze ezüsből, a másik bronzból való. Csallány D. i. h. IV. 4). Övdíszaink tehát egészben az avar etnikum műízlését mutatják és 670—700 közti időben készültek. Ezt a megállapításunkat további adatokkal támaszthatom alá, ill. egészíthetem ki.

Korek a szentes-kajáni anyagon belül legkorábbiaknak tekintik a préselt művű bronzlemezgarnitúrákat és 670—700 közti időre datálja őket, megállapítván, hogy ezek az évtizedek a préselt övdíszek használatának utolsó szakaszát teszik. A mi sírjaink valamennyi övdísz bronzlemezből való. (A csatkeretek és csüngő karikák természetesen öntéssel készültek, de ezeknél a préselési technika egyáltalán nem is jöhet szóba!) Kivételt csak a 2. sír áttört művű darabja jelent, amelyre lejjebb visszatérek. Mindenesetre ez az egyetlen öntött példány nem akadályozza annak, hogy a többi övdísz egybehangzó tanúságát sírjaink keletkezési idejéről elfogadjuk: ez az idő a VII. század három utolsó évtizede a Korek-féle kronológia szerint. — Fettich (Arch. Hung. XVIII. 98.) szerint a VII. századra esik „a gepida formák és ornamentika térhódítása a Tisza-Duna vidéki és dunántúli avar területeken“. Minthogy a mi övdíszainkben igen sok olyan elem van, melyet Fettich gepida hatásra vezet vissza, ez a megállapítás is megerősíti fegyverőveink 670—700 évekre való datálását.

Ilyen gepida elemek 2. sírunk gömbsüvegalakú szegfejei (I 1, 4, 7) és a 16. sír üvegberakásos lemezén (VI 4 a-c, II 6) meg az 5. sír bronzkorongjának a szélén (VI 5) a rozsdá miatt csak nehezen kivethető beponcolt pontocskák, ill. köröcskék sora. A gepida-avar övgarnitúrák gyakori tartozéka a téglalapalakú lemezekkel kombi-

nált karikás csüngő is (I 1—9), amely nem pusztá dísz: praktikus célt is szolgál, erre kötik fel az övön viselt tárgyakat (Fettich, Arch. Hung. XVIII. 76. k.). — Az avar leletekben a gepida elemek kiemelését egyebek mellett elsősorban Kovács Istvánnak a mezőbándi népvándorláskori temetőről készült nagy publikációja (Dolg. 1913. 279. kk.) teszi lehetővé.

A hun-bolgár törzsek (kutrigurok) kultúrhatásának a nyoma (v. ö. Alföldi A.: Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde = ESA IX. 1934. 288.; Fettich, Arch. Hung. XVIII. 54. kk.) 16. sírunk övdíszének a közepén a sötétkék üvegberakás (II 6, VI 4 a-c). Rendesen persze kerek szokott lenni a keretbe foglalt színes kő, pl. a Kada Elektől publikált 171. gáteri avar sir mellékletein (Arch. Ért. 1906. 151.); de ugyanebben a temetőben az 51. sírban olyan övdísz is került elő, amelyen a valódi üvegberakást utánzó préselt minta szögletes (Arch. Hung. XVIII. 70; v. ö. még ugyanott VIII. tábla 11. és Arch. Ért. 1909. 104. Dunapenteléről), világos tehát, hogy a négyszögű berakás is közkedvelt díszítőelem volt az avarokban. (A mienkhez hasonló szögletes üvegberakás van pl. a 114. jutasi sir nagyszíjvégén; Fettich N.: Zum Problem des ungarländischen Stils II. = ESA IX. 1934. 318. Ugyanott a négyzetes bronzövdísz mind formájával, mind az üvegberakás alkalmazásával a mi darabunkra emlékeztet.) — A kutrigur ízlésű kerek üvegberakást helyettesíti 5. sírunk kerek övdíszének (VI 5, II 11, V 9) közepén a félgömbformájú, kidomborodó szegecsfej, mint ahogy a szenteskajáni „192... és a 205. sír... példányain az üvegdíszítést szeg helyettesíti“ (Korek i. h. 61; v. ö. ugyanott XXXIII 1—3).

2. sírunk áttörtművű öntött díszéhez (I 12, VI 6) pontos analógiát nem ismerek; leginkább azokra a darabokra emlékeztet, amelyeket Fettich Nándor „Sarkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emléanyagban“ címmel (Arch. Ért. 1923—1926. 157. kk.) gyűjtött össze. Ezeknek jórésze „a VI. és VII. századból“ származik, ami fentebbi kronológiánknak meg is felel. Ami a szokatlan leletcsoport s benne a mi darabunk kapcsolatait illeti, ezek részben keletre délorsz föld felé, részben nyugatra a germán állatornamentika II. stilusa felé mutatnak Fettich szerint. Magam a germán állatstilizálással való összefüggést látom a valószínűbbnek. A mi darabunkkal rokon díszítésű csatokat Alföldi A. ESA IX. 1934. 299. kk. olyan leletcsoporttal hozza kapcsolatba, mely az avarokig Dunántúlon élő keresztyén római lakosság kultúrájának a nyomát mutatja.

*

Csatjaink közül kettőn biztosan volt *lemeznyújtvány*. A 2. sír bronztrapézkeretű vastüskés darabján (I 15) egy téglalapalakú bronzlemez bronzcsuklóval a keret kisebbik párhuzamos oldalához erősítve, a négy sarkán szegeccsel. És a 7. sír négyzetes keretű vastüskés példányán (IV 6) kettős vaslemez töredéke. — Az 5. sír ovális bronzcsatján (II 14) talált vasrozsdanyomok is valószínűleg egy elporladt lemeznyújtvány maradványai. Mindhárom lemeznyújtványos csatunk fegyverövhöz tartozott és férfisírban került elő.

Többi csatjaink forma és anyag szerint így oszlanak meg. *Négyzet- vagy téglalapalakú* kerettel vasból készültek: a 3. (V 7), 5. (II 16), 6. (III 3), 11. (IV 10), 13. (IV 12, 13), 14. (hevedercsat; V 3) és 20. sír (V 8) példányai. Egyenlőszárú *trapézformájú* kerettel vasból készültek: a 3. sír (IV 4) és 12. sír (IV 9) csatjai. *Ovális* kerettel vasból készültek: a 2. sír (I 13) és 7. sír (IV 7) darabjai. *Címerpajzs-alakú bronzkerettel* és vaspecsekkel készült a 19. sír csatja (IV 14). — Ezek közül a csatok közül három női sírban került elő: a 6. síré szegletes (?), a 12. sírba temetett leánygyermeké trapézalakú, a 20. sír női csontvázáé téglalapalakú volt. — Többi csatjaink lelőhelye férfisir.

A fegyverövek csatjait is tekintetbe véve öt férfisirban két csat került elő: a 2., 3., 5., 7. és 13. sírban. Ez a körülmény mutatja, hogy az avar férfi nadrágját szíjjal erősítette fel s a nadrág felett viselt kabát- vagy kaftánszerű ruhadarab derekát is szíjjal szorította le: az előkelő harcos díszített fegyverövvvel, az egyszerű ember síma derékszíjjal.

A négyzet-, téglalap- és trapézalakú, valamint az ovális csatokhoz bőven találunk analógiát a szentes-kajáni anyagban (Korek i. h. 70. k.). Ezek a darabok kormeghatározó értékkel nem bírnak, mert az egész avar koron át használták őket. — 19. sírunk címerpajzsalakú bronzcsatkeretének analógiái Szentes-Kajánon i. h. I. 16, XXVII. 8 és IV. 24, az utóbbi kettő üvegberakásos- ill. préselt lemezes övgarnitúrából való, tehát alátámasztja az övdíszek alapján adott kronológiánkat. — 2. és 7. sírunk szegletes bronzcsatkeretét lemeznyújtvánnyal megtaláljuk Szentes-Kajánon VII. századi övgarnitúrával (i. h. VII. 13.), de korhatározó értéket nem tulajdoníthatunk neki, mert Üllőn ugyanez a csattípus (Horváth Tibor: Az üllői és kiskőrösi avar temetők. = Arch. Hung. XIX. kötet XIII. 8.) griffes-indás késői övdíszekkel együtt került elő. Hasonló áll 5. sírunk ovális bronzkeretes csatjára is. Legfeljebb az a körülmény, hogy az 5. és 7. sír példányainál a bronzkerethez tartozó nyújtvány vasból való, szól némi valószínűséggel a darabok kora-avar származása mellett (analógia Szentes-Kajánon i. h. XX. 23, VII. századi övgarnitúrával). Ezzel rokon jelenség 2., 7. és 19. sírunk csatjain bronzkerethez vastüskének az alkalmazása, ami Szentes-Kajánon préselt lemezes és griffes-indás öntött övkészlettel (i. h. XXVI. 12, XL. 42, XXIX. 16) egyaránt előfordul, tehát nem korhatározó (v. ö. Bálint Alajos, Dolg. 1937. X. 5).

•

A sírjainkból előkerült *kések*, amennyire az erős rozsdásodás mellett megállapítható, egyélű, hegyesedő pengéjű, egyenes nyélnyújtványú darabok. Nyelük és tokjuk fából készülhetett (a tok bőrből is), aminek azonban a baktói földben minden nyoma elenyészett. A 7. (V 10), 11. (IV 11), 14. (II 2) és 19. férfisirban (V 6) jobb oldalt, a 3. (IV 1), 5. (II 17) és 13. férfisirban (V 2) baloldalt, a 2. férfisirban (I 17) a combok közt került elő a kés. A női sírok közül a 6.-ban (III 8) baloldalt a 20.-ban (V 12) jobboldalt találtuk késpenge maradványait. Analógiát bőven szolgáltat a szentes-kajáni temető (lásd

Korek i. h. 67, 75 felsorolását). — Az egész avar koron át ilyen kések használatosak: korhatározó értékük tehát nincs.

*

Egy-egy *koporsókapcsot* találtunk az 5. és 19. sír férficsantvázának a feje mögött (V 4, 1). Formájuk a ma is használatos szegletes ácskapocskókéval azonos. A VII. századi avar sírok közismert darabja az ilyen vaskapocs (Szentcs-Kajánon Korek i. h. III. 15, 16; Batidán Dolg. 1937. X. 14; Üllön Arch. Hung. XIX. kötet I. 10, 31, V. 13; Dunapentelén Arch. Hung. XVIII. kötet V. 13—18. stb.).

*

A 3. férfisírban a csontváz combjai között, közvetlen a medence alatt *vaskarikát* (IV 3) találtunk: az övre akasztott tárgyakat tartó készségkarika lehetett (v. ö. László Gyula: Avarkori pásztor készségeink = Arch. Ért. 1940. 91. kk.). A 16. férfisír jobb medencéjében bronzövdíszek között hasonló vaskarika rozsdanyomait figyelhettük meg s közelében egy vaspálcikát találtunk (V 17). Ugyanígy együtt került elő vaskarika és vaspálcika a 107. és 121. üllői-, meg a 35. kiskőrösi sírból (Horváth Tibor, Arch. Hung. XIX. kötet XVIII. 19, 21, 27, 29, XXXVI. 12, 13), ahol ezenkívül mind a három esetben a tűzcsiholó is megvolt. Feltehető, hogy a vaskarika és pálcika együttesen játszott szerepet a pásztorkésztségben. (Szentcs-kajáni vaskarikák felsorolása Korek i. h. 67.).

*

Az 5. sír férficsontvázának jobb csuklójánál szinte felismerhetetlenségig rozsdásodott vasdarab (V 11) került elő. Valószínűleg háromszakállú *nyílhegy* volt vagy két nyílcsúcs egymáshozrozsdázásából keletkezett. Szárnyát átlukasztották. Ugyanígy „füttyülő” *nyílhegy* sűrűn került elő más avar lelőhelyekről is (Biró-Bige György: A szabadkai leletről. = Arch. Ért. 1903. 276; Arch. Hung. XIX. kötet XXXVI. 21, 23, stb.). Az átfúrás gyújtóanyag elhelyezésére szolgálhatott (Hampel!) vagy süvítő hang előidézésével az ellenség megfélemlítését (Buschan!) célozta (Csallány Dezső, Folia Arch. I—II. 1939. 148.).

*

6. sírunk női csontvázának a karjain egy pár négyzetes metsetű huzalból készült nyitott *karperec* volt (III 1, 2, VI 9). A jobb karon talált példány kissé vastagodó végét a huzal kifelé forduló két lapján poncolt pontsor díszítette. Ugyanígy díszítésű a gátéri 150. sír bronz karperece is (Kada Elek, Arch. Ért. 1906. 146.), amely lemezes bronzszióvéggel együtt került elő; de volt a gátéri 150. sírban egy téglalapalakú bronzlemez is „közepén 8 mm-nyi sugarú pontokból álló” körrel. Feljebb, az övdíszek megbeszélésekor utaltam a poncolt pontsoros díszítés gepida kapcsolatára (Fettich, Arch. Hung. XVIII. 63. alapján). A leletanyagunkban mutatkozó erős gepida hatás újabb jele karperecünk ilyen díszítése. Ez egyben a gepida elemekre támaszkodó kronológiát is megerősíti, amit az övgarnitúrák tanúsága alapján adtunk. — Karperecünk szentcs-kajáni analógiái (Korek i. h. XXIV. 20, 21) annyiban különböznek, hogy beponcolt háromszögecskék sora díszíti őket.

*

Négy női sírunkban került elő *orsógomb*. Mind a négy határozott kettős csonkakúpformát mutat (v. ö. Korek i. h. 71. k.) Ennek a körülménynek azonban nem tulajdoníthatok kormeghatározó értéket, mint Csallány Dezső (Arch. Ért. 1943. 165, 168) a Deszk D temető avar síranyagának a leközlésénél tette, kimondván, hogy a lapos korongos forma kora-avarkori (VI—VII. század), míg a kettős csonkakúpos típus késői (VIII. század). Hadd utaljak ezzel kapcsolatban arra a tényre, hogy a mezőbándi temetőben, ahol a Kárpát-medencébe hatoló avarok legelső halottjai pihenhettek, mindkét orsógombfajta előfordul (Kovács István, Dolg. 1913. 307, 335, 346). Ha mindjárt feltesszük is, hogy a kettőscsonkakúp formájúakat nem avar, hanem gepida ember készítette Mezőbándon, a mi erős gepida hatást mutató temetőkben akkor sem lehet korhatározó ennek az orsógomb-típusnak a fellepte.

9. sírunk orsógombjának (III 11) anyaga mészkő, mint az egyik szentes-kajáni példányé (Korek i. h. I. 33), de a mi darabunkon két-két bemélyített barázda volt csak, míg a szentes-kajánit nyolc bevéselt kör díszíti. — 15. sírunk agyagorsógombjának (III 14) oldal-lapjait is két-két bemélyített barázda tagolja; szentes-kajáni analógiája Korek i. h. XVII 41. — 4. sírunk agyagorsógombján (IV 5) két körbefutó barázda közt három párhuzamos zeg-zug-vonal van bemélyítve; hasonló példányt közöl Horváth Tibor (i. h. XXV. 32) Üllőről. — 6. sírunk orsógombtöredéke (III 6) szögletes élű, két-két bevéselt körrel díszített példányból való.

*

Mint orsógomb, úgy *gyöngy* is csak női sírból került elő temetőkben. A 12 és 18. sírokból elföldelt gyermekleányok nyakát egészen apró gömbölyű kénsárga gyöngyszemek díszítették; igen mállékony anyagból készültek, a 18. sírból egyet sem sikerült épen megmenteni. — Azonos formájú kénsárga és téglaszínű gyöngyök kerültek elő a 20. sír női csontvázának a lábfejénél; a téglaszínű darabok anyaga időtállóbb, mint a kénsárgáké. — A 6. sírunkban nyugvó női csontváz nyakán és bordái közt előkerült gyöngyök (III 7, VI 7) javarészt a fenti gömbölyű szemcsék formáját mutatják; néhol két-három szemcse ikergyönggyé volt egyesítve; a kénsárga és téglaszín példányok mellett kék, zöld és vörös darabok tették változatosabbá a gyöngysort, amelyben ezenkívül néhány nagyobb hordóalakú üveggyöngy s egy hengerpalástalakú tejfehér példány is akadt (az utóbbihoz hasonló darabok Kiszomborról és Deszkről: Folia Arch. I—II. 143, 11 és Arch. Ért. 1943. XXVII. 3). — 9. sírunk női csontvázának a nyakán zöld- és kék dinnyemagalakú gyöngyökből álló fűzér volt (III 10).

Gyöngytipusainkhoz bőséges analógiát ad a szentes-kajáni temető (lásd Korek i. h. 73. felsorolását). Figyelmet érdemel a 6. sírunkban előkerült hármasszögletes ikergyöngy (VI 7; jazig analógia: Párducz M. A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. kötet XXII. 27). Szentes-Kajánon csak kettős példányok akadtak (Korek i. h. XXVI. 63, 64, 67, 68, XXXI. 86). — 20. sírunkban a gyöngyök szokatlan elhelyezkedése a lábfejénél valószínűleg a sír bolygatott voltával függ össze.

A zöld dinnyemagalakú gyöngyök fellépésében a késő avarkor (VIII. század) jellegzetes tünetét látni nem lehet, mint Csallány Dezső (Arch. Ért. 1943. 165, 168) véli. Már Korek (i. h. 73) rámutatott arra, hogy Szentes-Kajánon sokszor fordul elő egyazon füzérben „korai” és „késői” gyöngy. Magam ehhez hozzáteszem, hogy a mezőbándi temetőben, a kárpátmedencei avarság egyik legkorábbi lelőhelyén, Kovács István (Dolg. 1913. 309, 16) talált a dinnyemaggyöngyök sorába tartozó darabot. (V. ö. feljebb az orsógomb-ról mondottakat!)

*

Fülbevaló négy férfi- (2., 3., 5., 16.) és három női (6., 9., 15.) sirunkban került elő, és pedig általában párosával (az 5. sírban a jobb-, a 16. sírban a baloldali példánynak rozsdanyomait figyelhetjük meg); a 3. sírban csak jobboldalt volt fülbevaló. — Valamennyi nyitott bronzkarika, részben kerek- (I 10, 11, IV 2, III 9, III 12, 13, II 9), részben négyzetes metszetű (II 12, III 4, 5) huzalból készült. A 2. és 5. férfisírban a baloldali (I 11, II 12), a 9. női sírban pedig a jobboldali (III 9) példányon egy fekete üveggyöngy csüngő volt, a karika nyílásától körülbelül negyedkörívnnyi távolságra. A 6. női sír mindkét darabját ugyanilyen elhelyezésben két-két, a karikán belül és kívül egymással szemben felerősített fekete üveggyöngy díszítette (III 4, 5). — A gömbölyű üveggyöngyöket átfúrták és a lyukon átnyúló bronzpálcikával erősítették a bronzkarikához. A bronzpálcikának a karika és a gyöngy közötti szakaszát hengerpalástalakú bronzlap vette körül, amely az üveggyöngynek mintegy foglalatul szolgált. A karikát egykor díszítő bronzgömböcskék csak letört s alaktalan bronzrozsdá formájában mutatkoztak temetőnkben. — Szentes-Kajánon férfi- és női sírokból egyaránt bőven kerültek elő analóg példányok (lásd Korek i. h. 71—73 felsorolását).

Csallány Dezsőnek (Arch. Ért. 1943. 165, 168) az a megállapítása, hogy az avarkor elején „a gula- és gömbalakú préselt ezüst- és aranyfülbevalók” vannak divatban s a bronzkarikák későbbiek, ilyen fogalmazásban igaz lehet; az a másik tétele azonban, hogy „a bronz fülkarikák típusa a griffes-indás korszak állandó kísérője”, könnyen félreérthető. Nemcsak a mi 2., 5. és 16. sirunkban került napfényre ilyen fülbevaló bronzlemezes övgarnitúrával együtt, hanem a szentes-kajáni temetőben is (egy jellegtelen sírtól eltekintve) kizárólag préselt művű övgarnitúrák férfiak csontváza mellett fordult elő. Sőt megvan a mi fülbevaló típusunk az előszállás-öreghegyi 36. sírban is, amelyet Fettich (Arch. Hung. XVIII. 97. k.) a VI—VII. századra datál. Az övgarnitúrák megbeszélésénél adott kronológiát tehát a bronzkarikás fülbevaló előfordulása a legkisebb mértékben sem zavarhatja.

*

Magukkal a sírokkal és a temetkezési ritussal kapcsolatban a következőket jegyezhetjük meg. Teljesen feldúlt sír nem akadt. Részben bolygatott volt a 13. és 20. sír. — A sírok mélysége 75—190 cm közt váltakozott; a gyermeksírokat sokszor egy méternyire sem ásták, a gazdagabb mellékletű sírok voltak viszonylag a legmé-

lyebbek. (V. ö. még beszámolónk első fejezetét!) — A sírok függőleges falú téglalapalakú gödrök voltak vízszintes fenékkal, akkorára ásva, hogy a tetem éppen beleférjen. — Nők, férfiak vegyest fektüdtek. Az öt gyermekcsontváz közül három (1., 8., 21.) a feltárt terület délkeleti szélén került elő s egy negyedik (10.) sem messze ezektől. — Az öt gyermekén kívül kilenc férfi és (serdülő leányokat is beleértve) hét nő pihent a kibontott sírokban.

Húsz csontváz irányítását figyeltük meg. Ezek közül tizenkettő fejjel ÉNy-nak, lábbal DK-nek, hét pedig fejjel É-nak, lábbal D-nek feküdt. Mindkét irányítás vegyesen mutatkozott férfi-, nő- és gyermeksíroknál. A 2. sír fegyveröves férficsontváza a többiekkel éppen ellentétesen fejjel DK-nek, lábbal ÉNy-nak volt elföldelve.

Koporsó farostjait vagy más, a holttest betakarására szolgáló anyag (bőr, gyékény) nyomait sehol sem találtuk. Mindössze az 5. és 19. férfisírok csontvázának a feje mögött előkerült vaskapcsok tanúsították, hogy koporsót is használtak néha az ide temetkezők.

A csontvázak általában nyújtott lábakkal hanyattfekve pihentek, karjuk is nyújtva a test mellett. Csak a 3. férfi- és a 4. női sír csontvázának jobb karja volt felfelé hajlítva úgy, hogy a koponya a kézfejen pihent. — A 3., 13., 16. és 19. sírok férficsontvázának feje jobbfelé billent, mintha a jobb arcon feküdt volna; ugyanez a jelenség mutatkozott a 9. és 15. női- meg a 7. férfisírban csak balfelé. A 6. sír női csontváza egész hosszában kissé balra fordulva nyugodott. (V. ö. a hódmezővásárhelyi babonát, mely szerint a fiatal férjnek első ízben az asszony baloldalára kell feküdnie, hogy fiúgyermek szülessék: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. 216.)

A 2., 5. és 11. férfisír meg a 6. és 20. női sír csontvázainál a lábszárak tájékán találtunk állati-, főleg szárnyas csontokat; a 2. sírban ezenkívül a fejnél került elő disznó (?) állkapcsa és szárnyas csont. A 13. férfisírban talált állatcsontok s a 20. női sír csontvázának a lába felett előkerült nagyobb háziállatnak (lónak vagy szarvasmarhának) a koponyamaradványai a sírok bolygatóitól is származhatnak. — A tetemmel együtt földbekerült állatcsontok minden bizonnyal a sír felett ült halotti tor emlékét őrzik éppen úgy, mint azok a pernyemaradványok, amelyeket a 2. férfi- és a 6. női sírban a lábnál, a 16. férfisírban pedig az alsó állkapocs és a bordák táján találtunk. Faszén volt az 5. férfisírban is. A férfiaknál a korszót (3., 5. sír), a nőnél a csuprot (4. sír) a lábfej közelében helyezték a sírba. A sírnál megsütött hús és ital kísérte az elhunytat a másvilágra: a hússütés maradványa az állatcsont és faszén, az italé az edény.

Sírjaink temetkezési rítusának legtöbb lényeges mozzanata megvan Szentes-Kajánon (Korek i. h. 50. kk.), de más avar temetőkben is. (A pernyemaradványokat Csallány Dezső, Folia Arch. I—II. 132 a kora-avar fülkesíroknál a sír kiégetésével hozza kapcsolatba.)

Sírjaink irányításával kapcsolatban a következő kiragadott esetekre utalok: Szentes-Kajánon 137 sírban volt ÉNy—DK-i irányítás (a csontvázak zöme Ny—K-i irányban feküdt). Az üllői, kiskőrösi (Arch. Hung. XIX.) és batidai (Dolg. 1937. 92) temetőkben kevés

kivétellel valamennyi sirt a mi sírjainkkal egyezően irányították. E—D-i tájolású a VII. század első feléből való szeged-csengelei sír és a csókai fülkesír (Folia Arch. I—II. 129, 132).

*

Az Alföld avarkori flórájáról ad némi tájékoztatást Greguss Pál vizsgálata, mely szerint 5. sírunk faszénmaradványa kőrísfa (*fraxinus*) elégetéséből származik.

ÖSSZEFOGLALÁS.

Beszámolónk végére értünk. Összefoglaljuk azt, amit a 48-as diákmunka eredményeképen feltárt huszonegy sírról megállapíthattunk. Avarok voltak a baktói föld urai, mikor e sírokat ásták: ennek a népnek Ázsiából hozott öröksége a tölcseresnyakú korsó és a síma lemezből készült övdísz. Délorosz földön csatlakoztak a Kárpát-medence felé törő avarsághoz hun-bolgár néptörzsek, főleg kutrigurok: az ő ízlésük nyilvánul az övboglárt díszítő színes üvegbetétben, meg az üvegbetétet utánzó kidomborodó szegfejen. Gepidákat igáztak le az új hazában az avarok: gepida alattvalóiktól származik a bronz poncolt díszítése, meg a nagy gömbsüvegfejű szegek alkalmazása; avar-gepida együttélés és kulturális kölcsönhatás jellegzetes terméke a csüngőkarikás övveret. Nyugati germán állat-ornamentika visszhangja tán a stilizált sárkányra emlékeztető bronzöntvény. A kézzel formált, durva anyagú csupor pedig több százada, a jazigok óta ezen a földön él.

Csak a népvándorlás harcosainak álomvárosa, Bizánc az, amelynek bűvös leheletét mintha soha sem érezték volna a Baktóban elföldelt emberek. De éppen ennek a művelődési hatásnak a hiánya adja meg a választ arra a kérdésre, amely a történelem kutatójának az ajkáról mindig először hangzik el: Mikor? — ugyan mikor ásták e sírokat? Az avarság európai életében bizánci kulturális befolyás hiánya leginkább a 670—700 közötti három évtizedet jellemzi: az Ázsiából fába s csontba vésve Európába hozott griffes-indás motívumoknak fémbe öntésével beköszöntő késő avarkor előestéje ez az időszak. Ekkor hajtották örök álomra fejüket a Baktóban kibontott huszonegy sírnak a lakói.

PÓTLÁS.

Beszámolóm korrekturája után jutottam temetőnkre vonatkozóan olyan adatokhoz, melyekkel célszerű a közleményt utólag egészíteni.

Az Új Magyar Filmiroda filmhíradó számára felvételt készített a diákásatásokról. Ebből az alkalomból 1948 ápr. 20-án belekezdünk a csatorna partján az 1947 augusztusában feltárt területhez nyugatról csatlakozó földdarab ásásába. (Lásd a térképet!) A munka során talált két sír végleges kibontása ápr. 30-án történt. A csontvázmaradványokat az Alföldi Tudományos Intézetbe, a mellékleteket a szegedi városi múzeumba szállítottuk. A sírleírást a következőkben adjuk:

22. sír. Mélysége 155 cm. Irányítás: É—D. — 160 cm hosszú, hanyattfekvő helyzetben nyújtott végtagokkal elföldelt közepes fenntartású női csontváz. — A koponya két oldalán egy-egy kerek metszetű huzalból készült 3 cm átmérőjű fülbevaló karika; a baloldalin (3) mindkét sötét üvegcsüngő jó állapotban maradt, a jobboldalin (2) az egyik teljesen szét tört. — Bal medence belső oldalán 2.5×3.5 cm méretű szegletes vascsat (6). — Bal medencében 2 cm átmérőjű nyitott karika kerek metszetű bronzhuzalból (1). — Bal kéztő és forgó között két egymásba érő 1.5 cm átmérőjű vaskarika (5) s a karikák közepébe rozsdázva egy harmadik karika szétporladt darabkáit találtuk; eredetileg láncszerűen lehettek összefűzve s valószínűleg a kés felfüggesztésében volt szerepe a láncocskának, mert pár cm-rel alatta, a bal felsőcombon került elő a 13.5 cm hosszú 1.5 cm pengeszélességű vaskés (8). A késnek lánc segítségével való felerősítése szokatlan jelenség az avarkorban (szokásos felfüggesztési módokra vonatkozóan lásd László Gyula, Arch. Ért. 1941. 179, v. ö. azonban u. o. a XLVIII. táblán bemutatott finn női övkésztség késfűggesztőjét is! — Ilyenszerű lánc volt a 25. jutasi sírban is, Rhé—Fettich: Jutas und Öskü 15.) — A bal kézen 2 cm átmérőjű nyitott bronzgyűrű kerek metszetű huzalból (4). — A nyak táján pasztagyöngyök: apró kénsárga szemecskék s egy nagyobb sötétszínű példány; ezenkívül egy hosszúkás átlátszó üveggyöngy (7).

23. sír. Mélysége 140 cm. Irányítás: É—D. — 152 cm hosszú, hanyattfekve nyújtott végtagokkal elföldelt rosszfenntartású férfi-csontváz. — 2.5×2.5 cm méretű szegletes vascsat a bal medencében (1). — 1.5 cm átmérőjű vékony bronzhuzalkarika a jobb fülénél (2). — A csontváz felett tojáshéjmaradványok. — Fejtető mögött ló (vagy szarvasmarha?) koponyája és lábszárcsontjai. — A csontváz kiemelése után alatta rengeteg állatcsontot találtunk: egy öreg szarvasmarha csontmaradványait, egynél több, de legfeljebb két

fiatal szarvasmarha csontjait, egy juh csontmaradványait és egy kutya koponyáját.

*

6. sírunk *ikergyöngyéhez* (VI 7) analógiaként pótlólag utalok a pilismaróti 3. sír gyönyörű példányaira (László Gyula, Arch. Ért. 1941. XLVII. 7).

*

Éhik Gyula egyetemi tanár úrnak kell köszönetet mondanom, hogy a temetőnkben előkerült *állatcsontokat* megvizsgálni szíves volt. Vizsgálatának eredményét pótlásképen itt adom az 1947. augusztusában feltárt sírokra vonatkozóan is.

2. sírunkban a bal térd közelében kutya elporladt feje volt: fogai épen maradtak. Az összes többi csontmaradvány e sírban juhból való. — 5. sírunkban szárnyas lábcsontjai kerültek elő (valószínűleg tyukéi). — A 6. sírban szárnyas (tyuk?) lábából, a 11. sírban ugyanilyen állat szárnyából valók a talált csontmaradványok. — A 13. sír apró csonttöredékei meghatározhatatlanok (per analogiam leginkább szarvasmarháái lehetnek). — 20. sírunkban a térden és a láb körül talált csontok szárnyas (tyuk ?) lábából valók.

A megvizsgált csontok a Nemzeti Múzeum Állattárának Emlős Gyűjteményében maradtak összehasonlító anyagnak.

Nincs kezembem szakembertől származó biztos meghatározása a 23. sírbeli csontváz feje mögött talált állatkoponyának és csontoknak, amelyek egy részleges lovas temetkezésre látszanak mutatni, továbbá a 20. sírbeli csontváz szintje felett előkerült állatkoponyának és elszórt csontoknak, amelyek azonban a sír bolygatott volta miatt amúgy is kétes bizonyító értékűek. Mindenesetre a temető *további feltárása* során különös figyelmet kell fordítani arra, vajjon *részleges lovas temetkezés* ritusa tényleg *megvolt-e* a baktói avaroknál vagy nem.

Dr. Szádeczky-Kardoss Samu